

Revista *Administración & Cidadanía*, EGAP
Vol. 17_núm. 2_2022 | pp. 59-83
Santiago de Compostela, 2022
<https://doi.org/10.36402/ac.v17i2.4936>
© Daniel Casal Oubiña
ISSN-L: 1887-0279 | ISSN: 1887-0287
Recibido: 03/05/2022 | Aceptado: 02/02/2023

Editado baixo licenza Creative Commons Attribution 4.0 International License

O federalismo belga: autogoberno, fragmentación e estabilidade. Equilibrios internos en contornos inestables

El federalismo belga: autogobierno, fragmentación y estabilidad. Equilibrios internos en entornos inestables

Belgian federalism: self-government, fragmentation and stability. Internal balance in unstable environments

DANIEL CASAL OUBIÑA

Profesor axudante doutor de Ciencia Política
Universidade Rey Juan Carlos

<https://orcid.org/0000-0002-8960-5350>

daniel.casal@urjc.es

Resumo: Os principais desafíos do sistema político belga son a necesidade de asegurar a xestión dunha enorme pluralidade territorial, lingüística e cultural no marco dun modelo institucional caracterizado pola fragmentación partidista e a inestabilidade gobernamental. O *paper* analiza como o desenvolvemento do federalismo en Bélxica e a creación de institucións de autogoberno nas rexións e comunidades lingüísticas se traduciu na construción de contornos que, malia presentaren indicadores de fragmentación similares aos existentes a nivel federal, puideron definir maiores cotas de estabilidade gobernamental, cuxa medición se realiza mediante a análise de tres dimensións: a rotación das familias políticas á fronte dos gabinetes, a estabilidade externa e a cohesión interna dos gobernos que se observa mediante a aplicación do Índice de Estabilidade Gobernamental.

Palabras clave: Federalismo, sistemas políticos subnacionais, autogoberno, fragmentación parlamentaria, estabilidade gobernamental.

Resumen: Los principales desafíos del sistema político belga son la necesidad de asegurar la gestión de una enorme pluralidad territorial, lingüística y cultural en el marco de un

modelo institucional caracterizado por la fragmentación partidista y la inestabilidad gubernamental. El *paper* analiza como el desarrollo del federalismo en Bélgica y la creación de instituciones de autogobierno en las regiones y comunidades lingüísticas se ha traducido en la construcción de entornos que, si bien presentan indicadores de fragmentación similares a los existentes a nivel federal, sin embargo, han podido definir mayores cotas de estabilidad gubernamental, cuya medición se realiza mediante el análisis de tres dimensiones: la rotación de las familias políticas al frente de los gabinetes, la estabilidad externa y la cohesión interna de los gobiernos que se observa mediante la aplicación del Índice de Estabilidad Gubernamental.

Palabras clave: Federalismo, sistemas políticos subnacionales, autogobierno, fragmentación parlamentaria, estabilidad gubernamental.

Abstract: The main challenges of the Belgian political system are the need to ensure the management of a huge territorial, linguistic and cultural plurality within the framework of an institutional model characterized by partisan fragmentation and government instability. The paper analyzes how the development of federalism in Belgium and the creation of self-government institutions in the regions and linguistic communities have resulted in the construction of environments that, although they present indicators of fragmentation similar to those existing at the federal level, have nevertheless been able to define higher levels of government stability whose measurement is carried out through the analysis of three dimensions: the rotation of political families at the head of the cabinets, external stability and internal cohesion of governments that is observed through the application of the Government Stability Index.

Key words: Federalism, subnational political systems, self-government, parliamentary fragmentation, government stability.

SUMARIO: 1 Introducción. 2 O federalismo belga como marco analítico de referencia. 2.1 O proceso de federalización de Bélxica. 2.2 O sistema de organización territorial do Estado. 3 Deseño metodolóxico. 4 Resultados. 4.1 Fragmentación parlamentaria. 4.2 Grao de concentración gubernamental. 4.3 Estabilidade gubernamental. 5 Discusión de resultados. 6 Conclusións. 7 Bibliografía.

1 INTRODUCCIÓN

Os dous elementos característicos do sistema político belga constitúeno o federalismo, no intento por adaptar a convivencia das comunidades lingüísticas francófona (situada na rexión valoa do sur do país), neerlandesa (radicada en Flandres) e en menor medida a alemá (que se atopa nos cantóns de Eupen e Sankt Vith); e tamén a inestabilidade que caracteriza os procesos de constitución de institucións clave do sistema, sendo especialmente significativa a conformación do Goberno.

Cando se configura Bélxica, optouse por un deseño constitucional baseado no unitarismo, así como no predominio da poboación de fala francesa¹.

O modelo político, nacido en 1831, comeza a entrar en crise, segundo Guerrera Roig², a partir da década de 1960, nun momento de declive social, económico e demográfico de Valonia que contrasta co crecemento das estruturas económicas e a prosperidade en Flandres.

Desde entón realizouse un importante proceso de reforma do Estado con tendencia federalizante en tres ondatas. A primeira comeza en 1970 e leva consigo a constitución das entidades de lingua francófona, neerlandesa e alemá, así como das rexións

de Valonia, Flandres e Bruxelas, dotadas dun órgano deliberativo conformado polos seus representantes electos no Parlamento federal.

A segunda ondada, que culmina en 1992, caracterízase pola ampliación de competencias ás entidades territoriais, a elección directa dos seus órganos representativos e a constitución dos seus respectivos gobernos. Ademais, incorpórase a paridade das comunidades lingüísticas nas institucións centrais, de maneira que no conxunto de procesos de toma de decisións se outorga capacidade de bloqueo e se dota o sistema dun forte carácter consociativo³. A terceira ondada, a partir de 1995, iníciase coa reforma constitucional que definitivamente converte Bélxica nun Estado federal integrado por dous tipos de entidades: as rexións de base territorial (Flandres, Valonia e Bruxelas-Capital) e as comunidades lingüísticas (francófona, flamenga e alemá). En Flandres optouse por que as institucións lingüísticas asumisen tamén o rol dos órganos de autogoberno rexional, polo que as dúas entidades comparten poder executivo e lexislativo.

Neste sentido, o presente *paper* ten como pregunta principal de investigación analizar se os sistemas políticos das entidades federadas belgas se viron afectados pola inestabilidade que caracteriza as institucións estatais. Para respondela, a investigación consta de tres partes claramente diferenciadas. En primeiro lugar, analízase o modelo de organización territorial do Estado en Bélxica, que constitúe o marco teórico de referencia. A continuación defínese o deseño metodolóxico da investigación, consistente no estudo en cada entidade federada de tres dimensións analíticas: grao de fragmentación parlamentaria, analizado a través do Número Efectivo de Partidos Parlamentarios (NEPP); a concentración governamental e a estabilidade dos equipos ministeriais. A terceira parte do *paper* expón e discute os resultados e, finalmente, preséntanse as principais conclusións da investigación.

2 O FEDERALISMO BELGA COMO MARCO ANALÍTICO DE REFERENCIA

2.1 O proceso de federalización de Bélxica

Bélxica é un Estado que xorde a partir de 1830 como consecuencia da súa separación dos Países Baixos. A súa Constitución, que entra en vigor en 1831, é unha das máis antigas de Europa⁴. O novo país caracterízase pola existencia de dúas comunidades antagónicas: flamengos e valóns.

Os flamengos, asentados no norte, de lingua neerlandesa, constituían o grupo minoritario a nivel demográfico e eran unha sociedade cuns menores niveis de industrialización e desenvolvemento. Pola súa parte, a comunidade valoa, francófona e situada na zona sur, contaba cunha posición dominante en termos de poboación, así como de prosperidade e modernización. A esta complexidade inicial engádese que,

como consecuencia do Tratado de Versalles de 1918, os cantóns de Eupen, Malmedy e parte de Monschau, que formaran parte do Reino de Prusia, foron entregados para a súa administración ao Reino de Bélxica. A votación do 20 de setembro de 1920 supuxo a incorporación definitiva destes territorios e a conseguinte configuración dunha comunidade xermanófona na zona oriental⁵.

Segundo Tomás⁶, o predominio dos valóns foi determinante para a adopción dun modelo de organización territorial, de inspiración centralista, baseado nun sistema estruturado en municipios e provincias que impuxese no conxunto do Estado a cultura francesa, sendo o mellor exemplo diso, segundo Casal⁷, a posición da capital, Bruxelas, que, formando parte da zona flamenga, se converte nunha cidade eminentemente francófona fronte ao territorio que a rodea.

A partir de 1840 renacen os movementos nacionalistas flamengos como unha reacción ante as tendencias uniformadoras que, por exemplo, fixeron do francés a única lingua oficial no ámbito público⁸. Nun primeiro momento o obxectivo deste movemento circunscribíase soamente ao recoñecemento da lingua neerlandesa e cara á demanda dun autogoberno limitado.

Estas reivindicacións, segundo De Winter⁹, puideron canalizarse inicialmente co recoñecemento da lingua flamenga no ámbito xudicial (1873), burocrático (1878) e militar (1887), así como na educación primaria e secundaria (1895). Ademais, as principais familias políticas (socialistas, liberais e democratacristiáns) comezaron a realizar políticas de cota idiomática nas súas respectivas listas electorais, facilitando unha maior presenza da comunidade neerlandesa tanto no Parlamento como no Goberno.

Non obstante, a partir da I Guerra Mundial, nun momento no que ten lugar a primeira ondada de procesos de independencia do século XX¹⁰, boa parte do nacionalismo flamengo inicia un proceso de radicalización que comeza a ver na constitución dun Estado propio o mellor instrumento de resolución da cuestión nacional, definida por Keating¹¹ como a existencia dun conflito baseado na incorrecta delimitación dos estados en relación cos grupos nacionais que os conforman.

Coa finalización da II Guerra Mundial prodúcese unha modificación drástica da configuración socioeconómica de Bélxica. Flandres convértese no principal polo de actividade económica e financeira, atraendo cara ao seu territorio os principais sectores financeiros ata entón radicados en Valonia. A existencia dunha organización político-administrativa de corte centralista e inspiración francesa contrasta, polo tanto, coa puxanza emerxente das rexións de fala neerlandesa, onde o sentimento independentista se desenvolveu con forza durante o período de entreguerras. Para facer fronte a este desafío, desde 1970 inicianse reformas de corte descentralizador e federalizante coa finalidade de cohesionar o país e evitar a secesión dun dos territorios¹².

Como acertadamente sinala Cueto¹³, a principal característica do proceso de reforma do Estado belga e a súa transformación nun modelo federal radica en que ten natureza disociativa, posto que, fronte a modelos clásicos como o suízo ou o norteamericano, nos que son as propias entidades subnacionais as que acordan unha asociación perpetua e

o fortalecemento das institucións centrais do Estado, no caso belga o modelo federal nace das demandas das comunidades e territorios que conforman o país e materialízase xerando para cada grupo o seu propio sistema de autogoberno a partir da cesión de competencias e capacidades por parte dun centro federal que tende a debilitarse¹⁴.

A primeira ondada de reforma do modelo institucional comeza en 1970 ante a constatación da inviabilidade do sistema centralista xurdido en 1831¹⁵. A primeira reforma constitucional, polo tanto, suprimiu o carácter unitario do país, que se substituíu polo recoñecemento de tres comunidades de base lingüística: francófona, neerlandesa e xermanófona, así como de tres entidades territoriais: Valonia, Flandres e Bruxelas-Capital. Estas seis entidades contaban cun deseño institucional baseado en consellos deliberativos integrados polos seus representantes no Parlamento nacional con capacidades executivas moi limitadas no campo social, económico e cultural.

A partir de 1992 outórgaselles un maior carácter democrático aos consellos de cada unha das entidades mediante a elección directa dos seus integrantes por parte das súas respectivas comunidades políticas¹⁶, deseño que se completa, coa reforma de 1995, cando cada comunidade e rexión se dota dos seus respectivos poderes executivos para a xestión das súas competencias garantidas na Constitución federal e desde comezos do século XXI como consecuencia dos *Accord Lamberbont et Lombard*, así como do *Accord du Papillon*, o nivel de capacidades das entidades federadas elevouse significativamente coa transferencia da fiscalidade, así como, no caso das rexións, dos principais servizos sociais que integran o núcleo do Estado do benestar¹⁷.

Este proceso de federalización complétase con dous procesos clave. En primeiro lugar, prodúcese unha escisión dos partidos de ámbito nacional en organizacións rexionais independentes entre si¹⁸ que se sumaron aos partidos nacionalistas flamengos emerxentes. En segundo termo, a incorporación da paridade no sistema parlamentario recóllese tamén na conformación do Goberno que, integrado por 15 ministros, deben estar divididos a partes iguais entre francófonos e flamengos para garantir a igualdade lingüística e territorial no seo do gabinete¹⁹.

2.2 O sistema de organización territorial do Estado

O modelo federal belga baséase na existencia dunha pluralidade de entidades federadas²⁰. Neste sentido, o artigo 1 da Constitución belga (CB) sinala que é un Estado federal que se compón de dous tipos de entidades: as rexións, de base territorial, e as comunidades, de base lingüística, mentres que os artigos 2 e 4 delimitan espacialmente o ámbito de cada entidade.

Táboa 1. Delimitación das entidades territoriais

Comunidade Flamenga	Lingüística	- Rexión de Flandres. - Habitantes flamengos de Bruxelas-Capital.
Comunidade Xermanófono	Lingüística	Habitantes xermanófonos da rexión valoa.
Comunidade Francesa	Lingüística	Francófonos das rexións de Valonia e Bruxelas-Capital.
Rexión de Flandres	Territorial	Provincias de Antuerpen, Brabante flamengo, Flandres occidental, Flandres oriental e Limburgo.
Rexión de Valonia	Territorial	Provincias de Brabante valón, Hainaut, Luxemburgo, Namur e Liexa.
Rexión de Bruxelas-Capital	Territorial	19 municipios da área metropolitana da cidade de Bruxelas.

Fonte: Elaboración propia.

No caso das entidades de base territorial, estas asumen as principais competencias territorializables, como a sanidade, a educación ou as obras públicas, e desde 2001, en sucesivos acordos gobernamentais, asumiron facultades tan relevantes como a prestación de servizos sociais, a regulación dos gobernos locais e incrementaron as súas capacidades en materia fiscal²¹. Pola súa banda, as comunidades asumen competencias en materia cultural, idioma vehicular na educación ou nas relacións laborais, así como o réxime de pensións (artigos 127-128 CB).

Para exercer de forma efectiva o conxunto de competencias que teñen recoñecidas cada unha de entidades federadas, a CB establece que contan coas súas propias institucións de autogoberno: unha asemblea lexislativa e un goberno responsable ante esta. Este principio xeral ten unha excepción no artigo 137 CB, no que se establece que as competencias da rexión de Flandres se exercen a través dos órganos da comunidade lingüística flamenga, que teñen natureza dual (territorial e cultural).

Deste xeito, o sistema político federal imponlles ás súas comunidades e rexións un esquema institucional de natureza parlamentaria²². A opción por este modelo leva consigo a implementación dun esquema representativo en virtude do cal a comunidade política designa os seus representantes no poder lexislativo, que, no seu nome, elaboran as leis, os orzamentos e lexitiman a constitución ou destitución do poder executivo²³.

Polo tanto, no sistema político das entidades federadas de Bélxica, a CB configura o poder lexislativo como o órgano central do sistema, ao ser o único cunha relación directa e mediata coa comunidade política.

Táboa 2. Tamaño das asembleas legislativas das entidades federadas

Entidade	Nome	Membros	Método de elección
Comunidade Francesa	Parlamento da Federación Valonia- Bruxelas	94	- Os 75 electos no Parlamento de Valonia. - 19 francófonos do Parlamento de Bruxelas- Capital.
	Parlamento da Comunidade Xermanófona		Elección directa.
Comunidade Flamenga e Rexión de Flandres	Parlamento de Flandres	75	Elección directa.
Rexión de Valonia	Parlamento de Valonia	75	Elección directa.
Rexión de Bruxelas-Capital	Parlamento de Bruxelas	89	Elección directa.

Fonte: *Elaboración propia*

A cámara máis reducida é o Parlamento da Comunidade Xermanófona (composto por 25 membros), os legislativos de Valonia e Flandres contan con 75 escanos, mentres que o de Bruxelas ten 89 integrantes. En case todos os casos os parlamentarios son elixidos mediante votación popular directa por parte da comunidade política da entidade federada.

A excepción é o legislativo da Comunidade Lingüística Francófona, que, coa denominación de Parlamento da Federación Valonia-Bruxelas, conta con 94 membros que son electos noutras cámaras territoriais: 75 son os parlamentarios elixidos para o poder legislativo valón, mentres que 19 pertencen ao Parlamento da rexión capital.

O artigo 122 CB establece que cada entidade contará co seu propio poder executivo, que será elixido polos respectivos parlamentos ante os que é politicamente responsable sen poder proceder á súa disolución anticipada en caso de perda da confianza²⁴. A estrutura de cada gabinete encoméndaselle ao poder legislativo das comunidades e rexións que, no referente ao seu executivo, dispoñen dunha capacidade de autoorganización máis ampla.

3 DESEÑO METODOLÓXICO

Como se sinalou na introdución deste artigo, a pregunta principal que guía esta investigación consiste en analizar se os sistemas políticos das entidades federadas belgas se viron afectados pola inestabilidade que caracteriza as institucións nacionais.

Polo tanto, o obxectivo principal que ten este *paper* consiste en estudar o rendemento parlamentario e gubernamental das comunidades e rexións de Bélxica desde a conformación de institucións de autogoberno baseadas no binomio executivo-lexislativo. Por esta razón, tomouse como referente o período temporal 1986-2022 para a

Comunidade Xermanófono e 1995-2022 para a Rexión de Valonia, Bruxelas-Capital, así como para a Rexión de Flandres e a Comunidade Flamenga. De xeito complementario, como obxectivos específicos, propónse estudar a fragmentación e a composición de equipos gobernamentais en entidades políticas subnacionais.

Para abordar a pregunta e os obxectivos, esta investigación tivo en conta tres dimensións analíticas:

1. Fragmentación parlamentaria.
2. Concentración governamental.
3. Estabilidade dos equipos ministeriais.

O seu estudo abordouse a partir da construción dunha base de datos integrada por 3 dimensións analíticas, X indicadores e X subindicadores.

Táboa 3. Deseño da base de datos de rendemento institucional

Variable analítica	Indicadores
Fragmentación parlamentaria	Número efectivo de partidos parlamentarios.
Concentración governamental	<ol style="list-style-type: none"> 1. Composición dos gabinetes. 2. Cor política do xefe de goberno. 3. Número de partidos no goberno.
Estabilidade de goberno	<ol style="list-style-type: none"> 1. Relación lexislatura/gabinetes. 2. Índice de Estabilidade Governamental (IEG).

Fonte: Elaboración propia

O estudo da fragmentación no poder lexislativo das comunidades e rexións realizouse a partir do cálculo do NEPP e do sistema de partidos resultante en cada cámara. A determinación do NEPP elaborouse a partir da fórmula proposta por Laakso e Taagepera²⁵, onde o número efectivo son os partidos que contan con polo menos un voto e un escano e S é a proporción normalizada de cada organización política sobre o conxunto de escanos que conforman a cámara elevada ao cadrado.

Figura 1. Cálculo do NEPP

$$\text{NEPP} = 1 / \sum_{i=1}^n S_i^2$$

O NEPP mostra o nesgo que presenta o sistema de partidos que segundo Blondel²⁶ pode ter carácter bipartidista (perfecto ou imperfecto) ou pola contra ter natureza multipartidista (con ou sen partido dominante no sistema) en función do parámetro resultante da aplicación da fórmula.

Táboa 4. Relación entre o NEPP e o sistema de partidos

Sistema	NEPP
Bipartidista perfecto	2
Bipartidista imperfecto	2,5
Multipartidista de partido dominante	3,5
Multipartidista sen partido dominante	4,5

Fonte: Elaboración propia

A análise da concentración governamental determínase mediante o estudo de tres indicadores que permiten apreciar o grao de fragmentación interna: en primeiro lugar, examínase a composición dos gabinetes en función das familias políticas que os integran; en segundo termo, estúdase a cor política do xefe de goberno; e, finalmente, analízase o número de partidos que forman parte de cada gabinete.

A última das dimensións centrouse na análise da estabilidade do poder executivo, que se abordou desde dous planos. A nivel externo mediante a relación entre o número de lexislaturas e de equipos gobernamentais conformados, aspecto que constitúe unha interesante ferramenta analítica porque no sistema político belga, ao non considerarse a posibilidade de disolución anticipada dos parlamentos das rexións e comunidades, a inestabilidade se podería apreciar na conformación dun número elevado de gabinetes por cada lexislatura. Pola súa banda, a nivel interno empregouse o Índice de Estabilidade Governamental (IEG), construído a partir da metodoloxía formulada por Abal, Eberhardt e Ariza²⁷, que mide a correlación entre a rotación dos ministros e o tempo de vida de cada xefe de goberno.

Figura 2. Fórmula do IEG

$$\text{IEG} = (\sum \text{GM} / \text{M}) / \sqrt{\text{T}}$$

O IEG parte do sumatorio total de xestións ministeriais (persoas que ocupan carteira no Executivo) que teñen lugar baixo o mandato dun mesmo xefe de goberno e que pola súa vez se divide entre o número máximo legal de departamentos ministeriais (M). O cociente divídese, pola súa parte, entre a raíz cadrada do tempo (T) de permanencia do xefe de goberno, desde a súa toma de posesión ata a toma de posesión do seu sucesor, expresado en días e dividido entre 362,25, que é a extensión dun ano.

A partir do cálculo pódese observar que un IEG elevado constata un alto grao de inestabilidade, ben sexa por unha alta rotación de persoas ou pola curta duración do período de goberno, mentres que, se o IEG tende a 0, evidencia un elevado grao de estabilidade governamental.

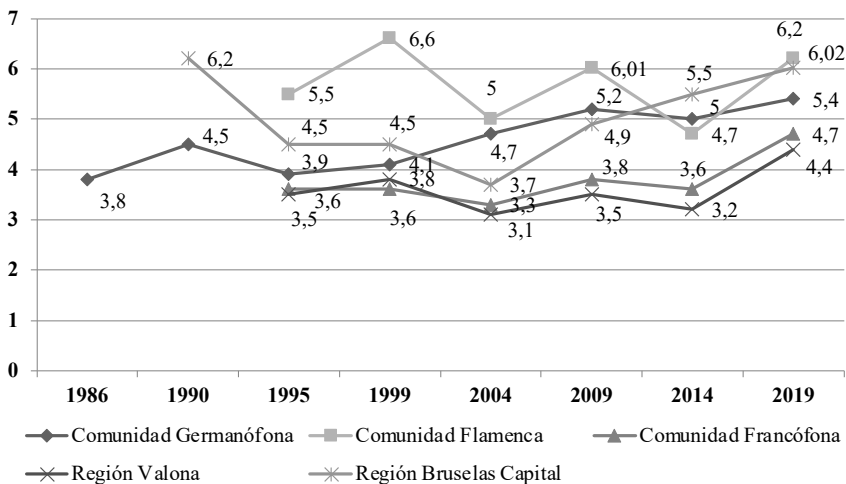
En último termo, estas tres dimensións analíticas estúdanse de forma combinada coa finalidade de comprender o grao de inestabilidade de cada sistema político rexional ou comunitario mediante o estudo do impacto da fragmentación parlamentaria sobre a concentración e a estabilidade governamental.

4 RESULTADOS

4.1 Fragmentación parlamentaria

Como se explicou na epígrafe metodolóxica, o primeiro elemento analítico vincúlase co estudo da fragmentación parlamentaria a partir do cálculo do NEPP mediante o emprego da fórmula de Laakso e Taagepera²⁸ e a determinación do sistema de partidos resultante.

Gráfico 1. Fragmentación nas entidades federadas belgas

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófona, Comunidade Flamenca, Comunidade Francófona, Rexión Valoa, Rexión Bruxelas-Capital.

O gráfico 1 constata que o conxunto de entidades que conforman o modelo federal de Bélxica se caracteriza por unha tendencia á fragmentación das súas institucións parlamentarias. Deste xeito, a partir da modelización de Blondel²⁹, pódese observar que a Comunidade Flamenca e a Rexión de Bruxelas-Capital, cun NEPP medio temporal de 5,6 e 5,04, respectivamente, viñeron contando cun sistema de partidos nas súas asembleas legislativas tendente ao multipartidismo sen partido dominante. Pola

súa parte, a Comunidade Xermanófono tamén se sitúa neste modelo, ao presentar un NEPP medio de 4,5.

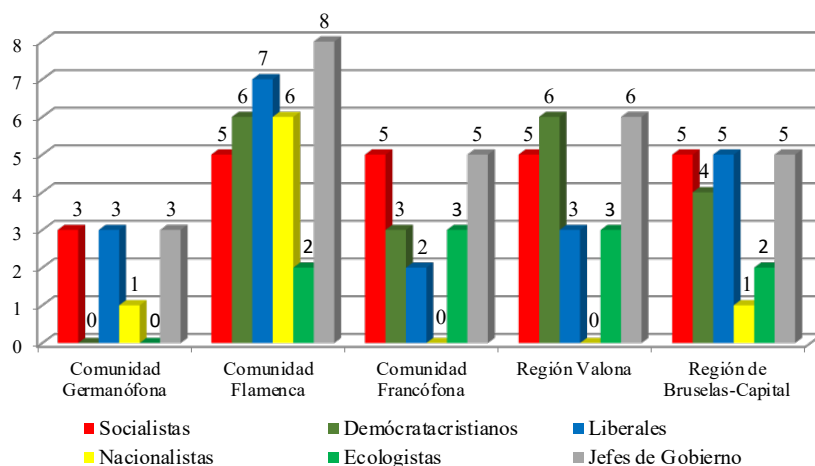
En sentido contrario, os parlamentos da Rexión Valoa (3,5) e da Comunidade Francófono (3,7) son os que presentan un menor nivel de fragmentación, ao mostrar un NEPP medio temporal que se sitúa en parámetros de multipartidismo de partido dominante, que en nos dous casos veu sendo a rama francófono da socialdemocracia: o Partido Socialista (PS).

Un aspecto especialmente relevante que convén destacar do estudo da serie histórica é que en todas as rexións e comunidades se observa, no período 2014-2019, unha forte tendencia á fragmentación. Neste sentido, na actualidade en todas as asembleas legislativas hai un NEPP equivalente a un sistema multipartidista sen partido dominante, sendo especialmente relevantes os casos da Comunidade Xermanófono (5,4), a Comunidade Francófono (4,7) e a Rexión Valoa (4,4), que conformaron en 2019 os parlamentos máis fragmentados da súa serie histórica. No caso da asemblea legislativa flamenga (6,2) e do Parlamento de Bruxelas-Capital (6,02), malia non teren a composición máis complexa do ciclo histórico, presentan os segundos NEPP máis elevados desde a súa creación en 1995 e 1990 respectivamente.

4.2 Grao de concentración governamental

O segundo parámetro analítico vincúlase co grao de concentración governamental, e ten a finalidade de determinar o grao de fragmentación interna que se dá nos diferentes equipos gobernamentais das comunidades e rexións. Para o seu estudo, como se sinalou anteriormente, examináronse tres indicadores: composición do gabinete por familias ideolóxicas, cor política do xefe de goberno e o número de partidos que conforman cada equipo ministerial.

Gráfico 2. Composición ideolóxica dos equipos gobernamentais

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófona, Comunidade Flamenga, Comunidade Francófona, Rexión Valona, Rexión Bruxelas-Capital. Socialistas, Demócratacristiáns, Liberais, Nacionalistas, Ecoloxistas, Xefes de Goberno.

O estudo da composición governamental, exposto no gráfico 2, presenta como principal resultado a existencia dunha elevada pluralidade interna dos diferentes equipos ministeriais cos que contou cada xefe de goberno nas diferentes rexións e comunidades belgas.

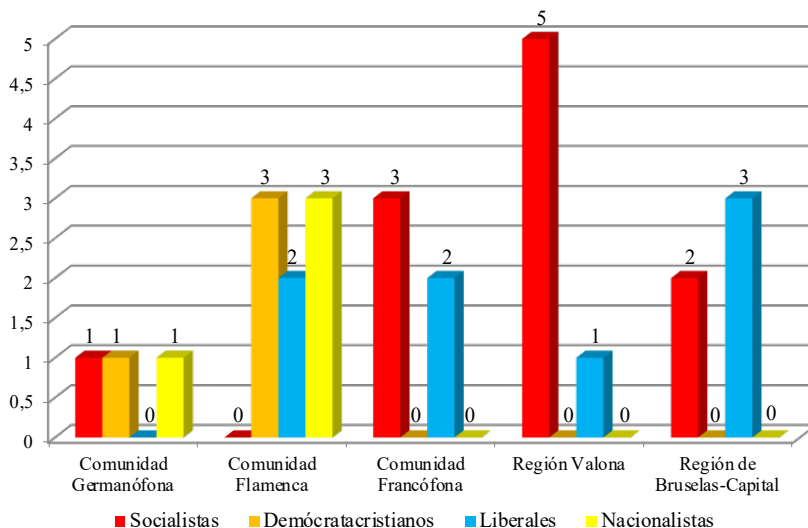
No caso da Comunidade Xermanófona, houbo 3 xefes de goberno desde 1989 (Maraite, Lambertz e Paasch) socialistas e liberais (na rama francófona dos dous: PS e Movemento Reformador -MR-) tiveron presenza en cada un dos executivos que se conformaron na entidade, mentres que os rexionalistas do ProDG soamente estiveron nun gabinete.

Nas institucións flamengas houbo 8 primeiros ministros; a familia política con maior presenza en gabinetes son os liberais flamengos (Open VLD), que estiveron en sete equipos gobernamentais; seguidos de demócratacristiáns (CD&V) e nacionalistas (Nova Alianza Flamenga NV-A), con presenza en 6 executivos, e os socialistas (Vooruit) fixérono en 5. Pola súa banda, a Comunidade Francófona tivo 5 xefes do executivo, formando parte os socialistas (PS) de todos os gobernos nos que houbo unha presenza importante de ecoloxistas (Ecolo) e dos demócratacristiáns (CDH).

O gabinete valón foi presidido por 6 persoas; en todos os casos houbo presenza da democracia cristiá (CDH), en 5 ocasións con socialistas (PS) e en 3 con liberais (MR) e verdes (Ecolo). Pola súa banda, os 5 gobernantes de Bruxelas-Capital sempre contaron con presenza dos socialistas (PS e Vooruit) e de liberais (MR e Open VLD).

O segundo dos indicadores vincúlase coa cor política que tiveron cada un dos xefes de goberno. Este é un aspecto clave, posto que permite analizar a rotación ideolóxica das diferentes familias políticas na xefatura dos diferentes gabinetes que se constituíron nas entidades federadas.

Gráfico 3. Familia ideolóxica dos xefes de goberno

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófono, Comunidade Flamenca, Comunidade Francófono, Rexión Valoa, Rexión Bruxelas-Capital. Socialistas, Demócratacristiáns, Liberais, Nacionalistas.

Como mostra o gráfico 3, en todas as rexións e comunidades belgas tivo lugar unha alternancia de partidos nas súas respectivas presidencias. No caso da Comunidade Xermanófono, os seus 3 equipos ministeriais foron presididos por un demócratacristián (Maraite), un socialista (Lambert) e un rexionalista (Paasch). Pola súa banda, o executivo flamengo contou con 8 xefes de goberno: 3 deles pertenceron ao CD&V (Van der Brande, Leterme e Peeters), outros 3 aos nacionalistas de NV-A (Bourgeois, Homans e Jambon), mentres que Dewael e Somers eran membros do liberal Open VLD.

A rotación política foi máis limitada na Comunidade Francófono e na Rexión de Bruxelas-Capital; nas dúas entidades todos os seus xefes de goberno pertenceron ao PS ou ao MR. Na capital houbo 3 primeiros ministros liberais (Simonet, Donnea e Ducarme), fronte a 2 socialistas (Picque e Vervoot), mentres que na comunidade de lingua francesa a tendencia se inverte, conformándose 3 gobernos liderados por socialistas (Onkelinx, Arena e Demotte) e 2 presididos por liberais (Hasquin e Jeholet).

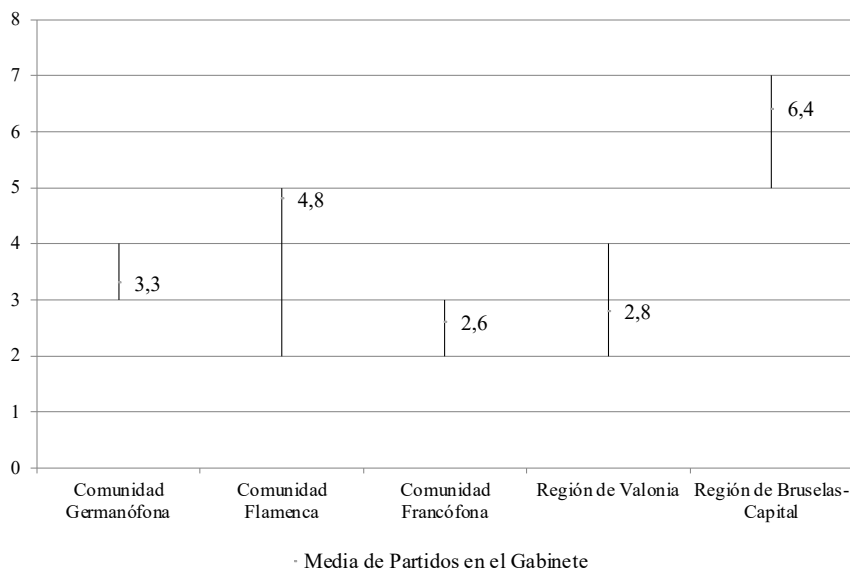
Valonia constitúe un exemplo de baixa rotación na presidencia do seu Executivo, posto que 5 dos 6 xefes de goberno foron membros do PS (Collignon, Di Rupo, Van

Cawoen, Demotte e Magnette) e soamente un primeiro ministro foi doutra familia política; é o caso do liberal Borsus, que dirixe o Goberno rexional desde 2019.

O terceiro dos indicadores do grao de concentración governamental mostra o número de partidos co que cada xefe de goberno contou nos seus diferentes equipos ministeriais. Este é un aspecto importante, xa que permite ver a amplitude das coalicións que tiveron lugar en cada unha das rexións e comunidades desde a constitución das súas institucións de autogoberno.

Para determinalo, realizouse a media de partidos integrantes en cada gabinete dividida entre o número de xefes de goberno. A partir do cálculo da media de partidos en cada un dos gabinetes de cada primeiro ministro, a primeira conclusión que se pode extraer é que, desde a configuración das institucións de autogoberno, ningunha entidade federada belga contou cun Executivo monocolor.

Gráfico 4. Número medio de partidos nos equipos ministeriais

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófona, Comunidade Flamenca, Comunidade Francófona, Rexión Valoa, Rexión Bruxelas-Capital. Media de Partidos no Gabinete.

Esta fragmentación do poder executivo é especialmente significativa na Rexión de Bruxelas-Capital, no Parlamento da cal están representados o conxunto de familias ideolóxicas tanto neerlandesas como francófonas, e que contou en cada Goberno cunha media de 6,4 formacións políticas. Ademais, tamén é apreciable no caso do Executivo flamengo, integrado de media por 4,8 partidos en cada equipo governamental.

As entidades francófonas, a Comunidade Lingüística, así como a Rexión de Valonia, viñéronse caracterizando pola composición de gobernos menos fragmentados tendo 2,8 e 2,6 partidos de media, respectivamente, cada un dos gabinetes que se conformaron.

Nunha posición intermedia sitúase o poder executivo da comunidade lingüística alemá, onde, desde a constitución das súas institucións propias, cada poder executivo estivo integrado por unha media de 3,3 partidos políticos.

4.3 Estabilidade governamental

A terceira dimensión analítica vincúlase co grao de estabilidade da que gozan os diferentes gobernos das entidades federadas. O seu estudo é especialmente relevante, posto que en Bélxica non está considerada a posibilidade do adiamento electoral nos gobernos rexionais e comunitarios; deste xeito, pódese observar o grao de rotación interna e externa que presenta cada equipo ministerial.

Para a súa análise, nesta investigación tomouse como referencia a proxección da estabilidade *ad extra* dos gabinetes, estudada a partir da correlación entre o número de equipos ministeriais e as lexislaturas, pero ao mesmo tempo realizouse un diagnóstico da súa cohesión interna mediante a construción do IEG a partir do deseño metodolóxico de Abal, Eberhardt e Ariza³⁰, que se detallou na epígrafe metodolóxica.

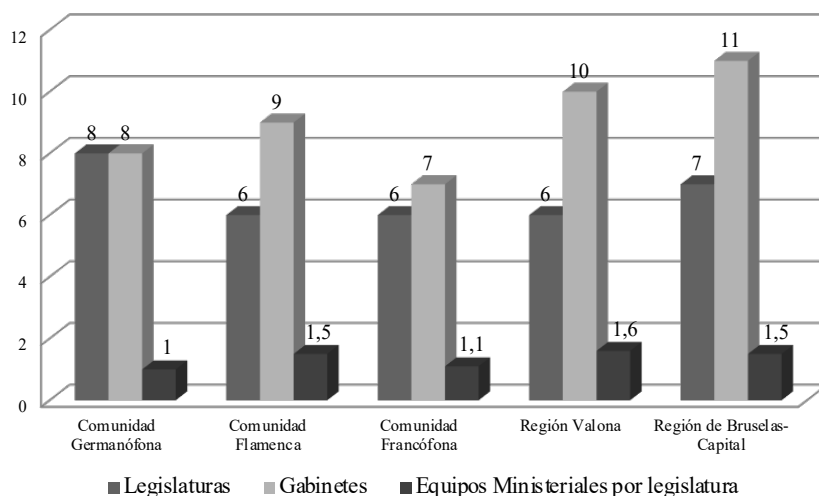
O estudo da estabilidade externa dos gabinetes ten o seu fundamento na natureza parlamentaria dos sistemas políticos rexionais e comunitarios existentes en Bélxica. A configuración dun modelo institucional vertebrado arredor do poder lexislativo parte do principio de que a cidadanía designa os integrantes das cámaras, os cales no seu nome activan o funcionamento do conxunto de poderes e lexitiman o funcionamento dos diferentes órganos.

Polo tanto, como acertadamente indica Fernández Sarasola³¹, o Parlamento adquire tres funcións básicas: lexislar, elaborar os orzamentos e controlar e impulsar o Goberno cunha multitude de facultades que abranguen desde o seu nacemento, mediante o outorgamento da confianza, ata a súa destitución, a través da súa retirada, pasando por diferentes tipos de fiscalización con figuras rutineiras como preguntas ou solicitudes de información.

Non obstante, a evolución dos actores sociopolíticos, o desenvolvemento das políticas nucleares do benestar, que expanden a capacidade normativa do Executivo³², e a institucionalización dos partidos políticos como actores de intermediación entre a cidadanía e as institucións³³ levaron consigo unha gobernementalización e partidización do labor parlamentario que se racionalizou como función de soporte por parte das maiorías e, ao mesmo tempo, de control político, das minorías cara aos executivos que expresan as maiorías do órgano lexislativo³⁴.

No caso de Bélxica, a proxección externa da estabilidade dos gobernos das súas comunidades lingüísticas e as súas rexións caracterízase, en termos xerais, pola tendencia cara a unha inestabilidade moderada.

Gráfico 5. Correlación equipos ministeriais-lexislaturas

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófono, Comunidade Flamenca, Comunidade Francófono, Rexión Valoa, Rexión Bruselas-Capital. Lexislaturas, Gabinetes, Equipos ministeriais por legislatura

Coa excepción da Comunidade Lingüística Xermanófono, onde existe unha correlación perfecta entre o número de gobernos constituídos e as lexislaturas do seu Parlamento, no resto das entidades apréciase que, de media, tende a haber máis dun Goberno distinto en cada período parlamentario.

Neste sentido, a Rexión de Valonia é a máis inestable, con 1,6 gabinetes por lexislatura. Pola contra, a Comunidade Francófono, con 1,1 gobernos por mandato da súa asemblea lexislativa, é a que tende a unha estabilidade case perfecta. Pola súa parte, a Comunidade Flamenca e a Rexión de Bruselas-Capital (1,5 gabinetes por lexislatura) presentan indicadores de inestabilidade moderada moi similares aos de Valonia.

A cohesión interna dos gabinetes rexionais e comunitarios, medida a través do IEG, caracterízase en termos xerais pola súa tendencia clara cara á estabilidade dos equipos, posto que ningunha das entidades federadas presenta un IEG claramente elevado

Táboa 3. IEG de rexións e comunidades belgas.

Entidade	Xefe de goberno	IEG
Comunidade Xermanófono	Maraite	0,85
	Lambertz	0,21
	Paasch	0,83
	Media:	0,63
Comunidade Flamenga	Van den Brande	0,66
	Dewael	0,65
	Somers	1,21
	Leterme	0,58
	Peeters	0,8
	Bourgeois	0,7
	Homans	2
	Jambon	0,4
	Media:	0,87
Comunidade Francesa	Onkelinx	0,62
	Hasquin	0,75
	Arena	0,52
	Demotte	0,84
	Jeholet	0,62
	Media:	0,67
Rexión Valoa	Collingnon	0,51
	Di Rupo	1,33
	Van Cauwenberghe	0,86
	Demotte	1,83
	Magnette	0,58
	Borsus	0,47
	Media:	0,93
Rexión de Bruxelas-Capital	Picque	1,02
	Simonet	1,69
	Donnea	0,62
	Ducarme	1,3
	Vervoot	0,33
	Media:	0,99

Fonte: Elaboración propia.

Son as comunidades lingüísticas francesa (0,67) e alemá (0,63) as que contan con gabinetes caracterizados cunha maior cohesión interna. Neste aspecto, é imprescindible sinalar que ningún dos xefes de goberno que tiveron se caracterizou por conformar equipos ministeriais inestables, xa que en todos os casos o IEG se sitúa por debaixo do 1.

En sentido contrario, a entidade con maior nivel de inestabilidade governamental interna é a Rexión de Bruxelas-Capital (que conta cun IEG medio de 0,99), seguida de Valonia (0,93) e Flandres (0,87). Un estudo detallado por gobernantes mostra que os premieres cuxos equipos foron máis estables son os socialistas: Lambert (0,21), da Comunidade Xermanófona; e Vervoot (0,33), da Rexión de Bruxelas-Capital. En cambio, as maiores cotas de inestabilidade déronse nos gabinetes do nacionalista flamengo Homans (NV-A), cun IEG situado no 2, así como nos do liberal Simonet en Bruxelas-Capital (1,69) e os socialistas valóns, Demotte (1,83) e Di Rupo (1,33).

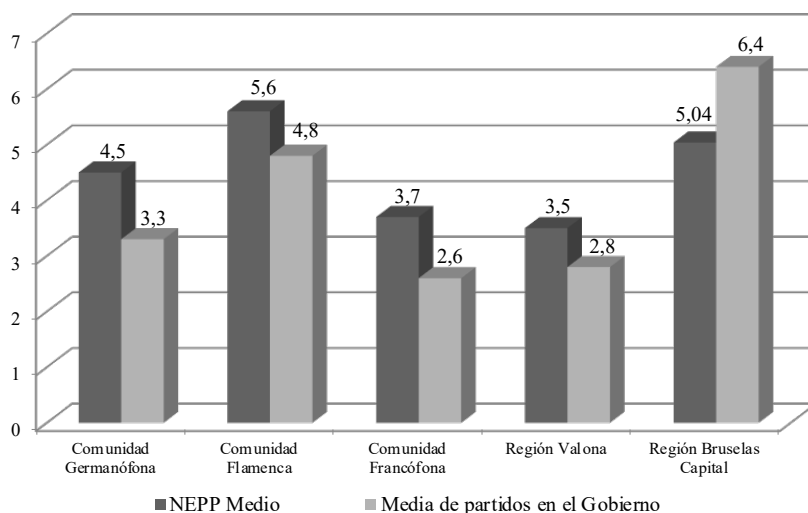
5 DISCUSIÓN DE RESULTADOS

A análise das tres variables analíticas formuladas no deseño da investigación (fragmentación parlamentaria, concentración governamental e estabilidade dos gabinetes) permite obter tres consideracións previas deste estudo: fragmentación dos sistemas políticos das entidades federadas belgas, elevados niveis de pluralismo, así como de rotación nos equipos ministeriais, e uns maiores indicadores de estabilidade governamental nos executivos rexionais e comunitarios.

O primeiro elemento, polo tanto, que se pode destacar dos sistemas políticos das comunidades lingüísticas e das rexións de Bélxica é o seu carácter fortemente fragmentado, posto que, como mostran os gráficos 1, 2 e 4, a pluralidade de actores políticos e de familias ideolóxicas constitúe un sinal de identidade do poder executivo, como, sobre todo, do legislativo de cada unha das entidades federadas que viñeron contando desde a súa constitución con parlamentos multipartidistas, así como con executivos de coalición conformados por diversos partidos. Son especialmente relevantes os elevados niveis de fragmentación parlamentaria existentes na Comunidade Flamenga, que se sitúan nun NEPP medio de 5,6 (chegando a alcanzar en 1999 o 6,6), así como na Rexión de Bruxelas-Capital, cuxo NEPP medio está en 5,04 (e que desde 2019 supera o 6).

A fragmentación parlamentaria flamenga e de Bruxelas é correlativa ao número medio de partidos que integran os seus respectivos executivos. No caso do legislativo da capital, sitúanse de media en 6,4 partidos en cada equipo governamental (un número de partidos no gabinete superior ao NEPP), mentres que no da Comunidade Flamenga tivo no seu Goberno, de media, 4,8 partidos desde 1995.

Gráfico 6. Relación entre o NEPP medio e o número medio de partidos no Executivo de comunidades e rexións de forma comparada co nivel federal

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Comunidade Xermanófona, Comunidade Flamenca, Comunidade Francófona, Rexión Valoa, Rexión Bruxelas-Capital.
NEPP medio, Media de partidos no Goberno.

Non obstante, a pesar de tratarse de sistemas que presentan uns importantes niveis de fragmentación, contan con indicadores notablemente inferiores se se comparan co sistema político federal, onde actualmente o NEPP na cámara de representantes se sitúa en 10,6, o cal supón un contexto de multipartidismo fortemente atomizado, moi superior á pluralidade existente en calquera asemblea lexislativa comunitaria ou rexional, mesmo naquelas que, como a de Bruxelas-Capital ou Flandres, posúen uns elevados niveis de fragmentación.

Esta complexidade no poder lexislativo federal apréciase tamén no feito de que o actual Goberno, liderado polo liberal flamengo Alexander de Croo, conta con 7 partidos (PS, MR, Ecolo, CD&V, Open VLD, Vooruit e Groen) correspondentes a 4 familias ideolóxicas (socialistas, liberais, democratacristiáns e ecoloxistas), que é un número moi superior ao de calquera Executivo rexional ou comunitario existente no país.

A segunda consideración previa vinculada coa anterior mostra que a fragmentación parlamentaria e a pluralidade de partidos que forman parte do Executivo permiten que na xefatura dos gobernos das comunidades e das rexións belgas se dean uns elevados niveis de rotación.

Neste aspecto, o gráfico 3 permite observar que a maioría das entidades federadas contaron con primeiros ministros pertencentes a máis de dúas familias ideolóxicas,

sendo especialmente significativos os casos da Comunidade Xermanófono, Francesa e Flamenga, que tiveron gobernos presididos por ata tres familias ideolóxicas. Soamente nos casos de Valonia e Bruxelas a presidencia se alternou entre socialistas e liberais.

Táboa 4. Familia ideolóxica dos xefes de goberno federal-entidades federadas

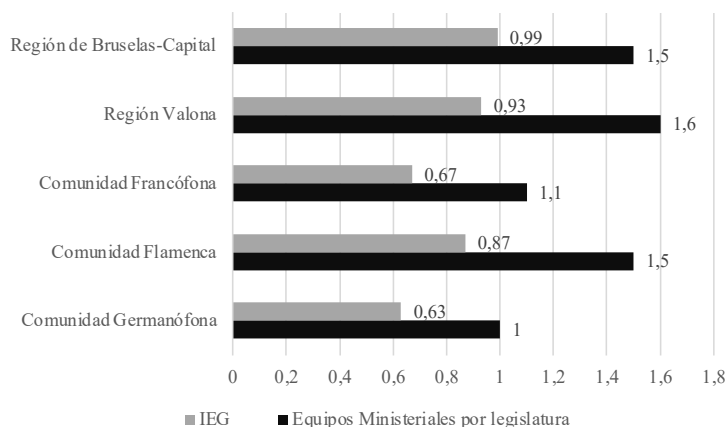
Entidade	Socialistas	Democrat cristiáns	Liberais	Nacionalistas
Comunidade Xermanófono	1	1	0	1
Comunidade Flamenga	0	3	2	3
Comunidade Francófono	3	0	2	0
Rexión Valoa	5	0	1	0
Rexión de Bruxelas-Capital	2	0	3	0
Bélxica	1	3	4	0

Fonte: Elaboración propia.

Esta pluralidade na rotación de familias políticas á fronte do Executivo é unha característica na que os sistemas políticos nacionais se asemellan ao nivel federal, que desde 1995 foi presidido en catro ocasións por liberais, en tres por democrat cristiáns e nunha polo socialista francófono Elio di Rupo. No entanto, cómpre sinalar que a rotación a nivel rexional e comunitario contrasta coa federal, posto que teñen unha maior capacidade os líderes dos partidos socialista valón e neerlandés para conformar equipos ministeriais, como constata que é a principal familia política en Valonia; a Comunidade Francesa tivo un peso importante nos executivos da Rexión de Bruxelas-Capital e da Comunidade Xermanófono.

Finalmente, a terceira consideración previa vincúlase con que os gabinetes nas entidades federadas presentan uns índices de estabilidade que tenden a ser moderados. A nivel externo, como se ve no gráfico 5, obsérvase que hai menos de 1,6 equipos ministeriais por cada lexislatura. Esta estabilidade externa é especialmente salientable no caso da Comunidade Xermanófono, onde non se coñeceu unha soa crise de goberno desde a súa constitución, e na Comunidade Francesa, onde hai 1,1 equipos ministeriais en cada lexislatura.

Gráfico 7. Estabilidade interna e externa dos gabinetes

Fonte: Elaboración propia.

Nota: Rexión Bruxelas-Capital, Rexión Valoa, Comunidade Francófona, Comunidade Flamenca, Comunidade Xermanófona.
IEG, Equipos ministeriais por lexislatura.

A nivel interno, os gabinetes caracterízanse por unha tendencia á estabilidade. En todos os casos, o IEG, como se ve na táboa 3, tende a ser menor a 1, o cal é especialmente relevante no caso das Comunidades Xermanófona (0,63) e Francesa (0,67), e significa que os equipos ministeriais teñen un equilibrio entre rotación e duración temporal.

Novamente, a estabilidade interna e externa dos equipos gobernamentais das rexións e comunidades contrastan co nivel federal, onde en cada lexislatura hai, aproximadamente, dous gabinetes que tenden a ser máis inestables que os das entidades federadas, posto que o seu IEG supera lixeiramente o 1.

Polo tanto, pódese sinalar como primeira conclusión que o sistema político belga, malia presentar uns elevados niveis de fragmentación e inestabilidade, a nivel nacional conseguiu construír nas institucións de autogoberno das comunidades lingüísticas e das rexións uns contornos de maior estabilidade cuxos resultados constatan sistemas de partidos menos atomizados e unha maior capacidade de conformación de gabinetes que, mesmo sendo de coalición, tenden a ser máis cohesionados e estables que o Executivo federal.

6 CONCLUSIÓNS

A partir da presentación e discusión dos resultados da investigación, é necesario retomar a pregunta principal de investigación deste *paper*, consistente en coñecer se os sistemas políticos das entidades federadas belgas se viron afectados pola inestabilidade que caracteriza as institucións nacionais.

Neste sentido, pódense extraer tres conclusións principais. En primeiro lugar, que, a partir do estudo dos resultados do *paper*, é posible sinalar que, como sucede co sistema político federal, un dos principais sinais de identidade das institucións de autogoberno das comunidades e das rexións do país é a súa tendencia cara á fragmentación.

Esta predisposición apréciase de forma extraordinariamente clara no estudo sobre a pluralidade de partidos e familias políticas que viñeron integrando os gobernos subnacionais, e sobre todo no NEPP que se mostra nos gráficos 1 e 6. No primeiro obsérvase que desde a creación das asembleas lexislativas das entidades federadas en todos os casos se configuraron sistemas de partidos de natureza multipartidista, sendo especialmente destacable a complexidade parlamentaria da Comunidade Flamengo e do Parlamento de Bruxelas-Capital.

Adicionalmente, convén destacar que na actualidade en todos os parlamentos subnacionais de Bélxica se dan modelos de multipartidismo sen partido dominante, presentando as comunidades xermanófona, francesa e a Rexión de Valonia o NEPP máis alto da súa historia.

A segunda conclusión é que a fragmentación, que é un elemento compartido entre sistemas políticos, ten unha xestión diferenciada en función do nivel de goberno que se analice.

En cada un dos mandatos das asembleas lexislativas das comunidades e rexións danse menores niveis de substitución de equipos gobernamentais (o máximo é de 1,6 por lexislatura na Rexión Valoa) e en todos os casos se acredita un IEG inferior a 1 en todas as entidades federadas de Bélxica.

Polo tanto, pódese sinalar que os actores políticos comunitarios e rexionais acreditan nestes niveis de goberno unha capacidade de xestión máis eficaz da situación de fragmentación que a que se ten a nivel federal. Non obstante, e esta é a terceira conclusión que ofrece esta investigación, para acreditar a eficacia da xestión da pluralidade, este *paper* ofrece resultados de tipo parcial, xa que se centra en indicadores de rendemento institucional, sendo necesario incorporar en futuras investigacións unha análise de natureza socioeconómica que constate que a transformación da fragmentación en gabinetes caracterizados por un nivel elevado de estabilidade externa e cohesión interna ten relación coa implementación efectiva de políticas públicas que redunden en prosperidade económica, progreso social e benestar cidadán.

7 BIBLIOGRAFÍA

- Abal, J.M., Eberhardt, M.L. e Ariza, A. 2021. «Presidentes y Gabinetes en Argentina (1862-1930): la estabilidad en la mira», en *Ciencia Política* 16(32): 223-261. <https://doi.org/10.15446/cp.v16n32.9888>.
- Alcántara, M. 1995. *Gobernabilidad, crisis y cambio: elementos para el estudio de la gobernabilidad de los sistemas políticos en épocas de crisis y cambio*. Ciudad de México: Fondo de Cultura Económica.

- Aragón, M. 1994. «Información Parlamentaria y Función de Control», en VV. AA., *Instrumentos de Información de las Cámaras Parlamentarias*. Madrid: Centro de Estudios Políticos e Constitucionais.
- Biscaretti di Ruffia, P. 1965. *Derecho Constitucional*. Madrid: Tecnos.
- Blondel, J. 1968. «Party systems and patterns of government in western democracies», en *Canadian Journal of Political Science*, 1(2): 180-203.
- Carro Fernández-Valmayor, J.L. 1980. «La Potestad Reglamentaria del Gobierno y la Constitución», en *Documentación Administrativa*, 87: 161-204.
- Casal, D. 2016. *Los Juegos Olímpicos como Herramienta de Configuración de Regímenes Urbanos. Barcelona 1992 como estudio de caso*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.
- Cueto, C. 2009. «Federalismo y democracia consociacional en la política belga», en *Teoría y Realidad Constitucional*, 24: 545-563. <https://doi.org/10.5944/trc.24.2009.6880>.
- Cuocolo, F. 1983. *Instituzioni di Diritto Pubblico*. Milán: Giuffrè.
- Dandoy, R. 2011. *Les Partis Politiques en Belgique*. Bruselas: Université de Bruxelles.
- Delpere, F. 1993. «El federalismo belga», en *Anuario de Derecho Constitucional y Parlamentario*, 5: 91-102.
- Deschouwer, K. e Reuchamps, M. 2013. «The belgian federation at the crossroad», en *Regional and Federal Studies*, 23(3): 261-270.
- De Winter, L. 2010. «Federalismo y la sostenibilidad de Bélgica», en *I Observatorio: Novedades del Federalismo en Europa*. Zaragoza: Fundación Manuel Giménez Abad de Estudios Parlamentarios y del Estado Autonómico.
- Duquesnoy, M. 2011. «Bélgica, el país que se gobierna sin gobierno», en *Espacio Regional*, 2(8): 77-98.
- Elazar, D.J. 1987. *Exploring Federalism*. Alabama: University of Alabama Press.
- Ertl, K.H. 1997. *Gebiets- und Bevölkerungsverluste des Deutschen Reiches und Deutsch-Österreichs nach dem Jahre 1918*. Stuttgart: Deutsche Verlagsgesellschaft.
- Fernández Esquer, C. 2020. «El sistema electoral de Bélgica y sus reformas electorales», en *Teoría y Realidad Constitucional*, 45: 503-532.
- Fitzmaurice, J. 1983. *The politics of Belgium. Crisis and compromise in a plural society*. Londres: C. Hurts.
- Frogner, A.P. 1988. «The mixed nature of belgium cabinets: between majority rule and consociationalism», en *European Journal of Political Research*, 16: 207-228.
- García de Enterría, E. 1998. *Legislación Delegada, Potestad Reglamentaria y Control Judicial*. Cizur Menor: Aranzadi.
- García Morillo, J. 1991. «Mitos y Realidades del Parlamentarismo», en *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, 9: 115-144.
- Gassner, M. e Lentzen, E. 1992. *Les Assemblées Législatives: Simulation de leur Composition après la Reforme Projectée*. Bruselas: CRISP.
- Guerrera Roig, M. 1986. «El pluralismo lingüístico en Bélgica», en *Revista de Estudios Políticos*, 54: 189-203.

- Hobsbawn, E. 2000. «Los nuevos nacionalismos», en *Revista de Pensamiento Contemporáneo*, 2: 29-34.
- Keating, M. 2007. «La integración europea y la cuestión de las nacionalidades», en *Revista Española de Ciencia Política*, 16: 9-35.
- Laakso, M. e Taagepera, R. 1979. «Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe», en *Comparative Political Studies*, 12: 3-27.
- Lijphart, A. 2016. *Modelos de Democracia. Formas de gobierno y resultados en 36 países*. Barcelona: Ariel.
- López, E. e Casal, D. 2015. «Las capitales federales de Europa», en *Revista Parlamentaria de la Asamblea de Madrid*, 133: 140-165.
- Maarten, T.J. 2001. «Leveled domestic politics. Comparing institutional reform and ethnonational conflicts in Canada and Belgium 1969-1980», en *Res Pública*, 1: 37-58. <https://doi.org/10.21825/rp.v43i1.18511>.
- Mastromarino, A. 2015. «Modificaciones constitucionales en Bélgica. La Sièxième Réforme de l'Etat: un proceso en marcha», en *Revista D'estudis Autònomic i Federals*, 22: 64-93.
- Méndez Lago, M. 1995. «El sistema de partidos belga: caracterización y evolución 1958-1991», en *Revista de Estudios Políticos*, 89: 313-344.
- Porrás Nadales, A. 1981. «Las Preguntas Escritas en la Práctica Parlamentaria Española», en *Revista de Estudios Políticos*, 19: 107-133.
- Rooney, W. 1981. «Profil du Combattant de 1830», en *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 12: 480-512.
- Rowies, L. 1977. «Les Parties Politiques en Belgique», en *Dossier du CRISP*, 10.
- Sánchez Medero, G. e Sánchez Medero, R. 2014. «El Sistema Político y sus elementos», en G. Sánchez Medero y R. Sánchez Medero (coords.), *Sistemas Políticos de Europa*. Valencia: Tirant lo Blanc.
- Schlosem, J.C. 1995. «La nueva Constitución belga», en *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, 20: 61-104.
- Tomás, M. 2005. *Bèlgica: Els efectes del procés de federalització sobre el govern local (Col·lecció Mon Local, 7)*. Barcelona: ICPS.
- White, E. 1992. «Belgian federalism: towards complexity and asymmetry», en *West European Politics*, 15(4): 95-117.

NOTAS

- 1 Duquesnoy, 2011: 80; Méndez Lago, 1995: 314.
- 2 Guerrero Roig, 1986: 189.
- 3 Lijphart, 2016; White, 1992: 111; Frogner, 1988: 224.
- 4 Schlosem, 1995: 62.
- 5 Ertl, 1997: 37.
- 6 Tomás, 2005: 8.
- 7 Casal, 2016: 67.
- 8 Rooney, 1981: 489.
- 9 De Winter, 2010: 6.
- 10 Hobsbawn, 2000: 30.
- 11 Keating, 2007: 10.
- 12 Tomás, 2005: 10; Mastromarino, 2015: 66; Deschouwer e Reuchamps, 2013: 263.
- 13 Cueto, 2009: 546.
- 14 Maarten, 2001: 38; Elazar, 1987: 52.

- 15 Schlosem, 1995: 62.
- 16 Gassner e Lentzen, 1992: 20.
- 17 Fernández Esquer, 2020: 508.
- 18 Rowies, 1977: 3; Fitzmaurice, 1983: 162.
- 19 Dandoy, 2011: 304.
- 20 Delperee, 1993: 93.
- 21 López e Casal, 2015: 153.
- 22 Alcántara, 1995: 104.
- 23 Sánchez Medero e Sánchez Medero, 2014: 18.
- 24 Schlosem, 1995: 72.
- 25 Laakso e Taagepera, 1979.
- 26 Blondel, 1968: 184.
- 27 Abal, Eberhardt e Ariza, 2021: 234.
- 28 Laakso e Taagepera, 1979.
- 29 Blondel, 1968: 184.
- 30 Abal, Eberhardt e Ariza, 2021: 234.
- 31 Fernández Sarasola, 2000: 91.
- 32 García de Enterría, 1998; Carro Fernández-Valmayor, 1980: 186.
- 33 García Morillo, 1991: 121; Porras Nadales, 1981: 108.
- 34 Cuocolo, 1983: 226; Biscaretti di Ruffia, 1965: 404; Aragón, 1994: 23.

